

Фото Деніел Браун/CIVIC

САМОЗАХИСТ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНФОРМАЦІЇ: досвід цивільного населення України в умовах війни

ПРО ЦЕНТР З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ

Центр з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (Center for Civilians in Conflict (CIVIC)) – це міжнародна організація, чия діяльність присвячена сприянню захисту цивільного населення у збройних конфліктах. Візією CIVIC є світ, у якому жодній цивільній особі не завдається шкоди під час конфлікту. Наша місія полягає в наданні підтримки громадам, які постраждали від збройного конфлікту, та шукають захисту, й зміцненні рішучості та спроможності збройних сторін конфліктів запобігати та реагувати на шкоду цивільним.

CIVIC 2003 року заснувала Марла Рузіка, молода активістка в гуманітарній сфері, яка спрямовувала свої зусилля на захист цивільних, що постраждали внаслідок війни в Іраку та Афганістані. Вшановуючи спадок Марли, CIVIC продовжує неухильно працювати над захистом цивільних у збройних конфліктах. Сьогодні CIVIC присутній у багатьох зонах конфлікту та столицях ключових країн у всьому світі, де організація співпрацює з цивільними аби донести ті проблеми, що їх турбують, до влади, залучає збройні сторони конфлікту до процесу зменшення шкоди, яку вони завдають цивільному населенню, та надає рекомендації урядам країн та міжнародним структурам, яким чином можна розробляти та приймати стійкі документи державної політики, які сприятимуть порятунку життя людей.

Сила CIVIC полягає у його підході та досвіді покращення результатів захисту цивільного населення шляхом безпосередньої співпраці з громадами, які постраждали від збройного конфлікту, та збройними сторонами конфлікту. Ми у CIVIC вважаємо, що цивільні особи – це не «супутні втрати», й шкода цивільним не є наслідком конфлікту, якого не уникнути, – шкоді цивільному населенню можна та потрібно запобігати.

ПОДЯКИ

Авторкою цього звіту є Деніель Джонсон, консультантка з досліджень CIVIC. Збір даних здійснило дослідницьке агентство IFAK Institut, Лорен Спінк, старша радниця з досліджень, Александер Гріф, директор представництва CIVIC в Україні, Марта Мартінеल्ली старша програмна директорка, Єлизавета Барань, в.о. директорки європейської програми CIVIC, та Оксана Кікоть, заступниця директора представництва CIVIC в Україні надавали коментарі до цієї публікації. Редагування тексту здійснила Елена Ебботт, а над дизайном працювала Дженніфер Кінг. CIVIC висловлює вдячність цивільним в Україні, які виявили готовність поділитися своїм досвідом, що може бути корисним іншим людям, котрі мають чи матимуть справу із подібними кризовими ситуаціями та необхідністю прийняття відповідних рішень.

Ми також хочемо подякувати Уряду Канади за підтримку діяльності CIVIC в Україні, та підтримку у проведенні цього дослідження та публікації звіту.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Доступ до інформації відіграє критично важливу роль у здатності цивільного населення захищати себе та свої громади під час криз і конфліктів. Дедалі більше досліджень показують, що інформація є важливою гуманітарною потребою¹, і допомагає людям приймати інформовані рішення, отримувати доступ до послуг та притягати владу до відповідальності. Тому деякі організації називають доступ до інформації одним із прав людини, а ООН – закріплює його як фундаментальне право людини відповідно до статті 19 Загальної декларації прав людини². Здорові інформаційні екосистеми можуть сприяти підвищенню стійкості під час криз, тоді як слабкі інформаційні екосистеми можуть серйозно перешкоджати готовності до таких ситуацій³. Наприклад, під час багатьох конфліктів комунікація з використанням мобільного зв'язку дозволила цивільному населенню швидко адаптуватися до змін ситуації на місцевому рівні, а також звернутися по допомогу за межами своїх громад⁴.

Щораз більша доступність Інтернету, мобільних телефонів та зв'язку в багатьох країнах надихнула гуманітарні організації, громадянське суспільство, неурядові організації та представників приватного сектору залучати до збору даних широке

коло осіб з метою картографування випадків насильства, що сприяло прискоренню процесу надання допомоги⁵. Крім того, соціальні медіа платформи можуть допомагати гуманітарним організаціям взаємодіяти з цивільним населенням і враховувати думки людей у своїх заходах реагування⁶. Однак, неправдива або неточна інформація та дезінформація можуть призвести до шкідливих наслідків, оскільки поширення хибної інформації серед цивільного населення може позбавити його змоги задовольняти свої потреби та спричинити психологічні страждання⁷. В Україні – де на початок 2022 року приблизно 61 відсоток населення користувався смартфонами, а приблизно 68 відсотків мали доступ до Інтернету, – інформація, недостовірна інформація та дезінформація стали важливими елементами війни з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року⁸.

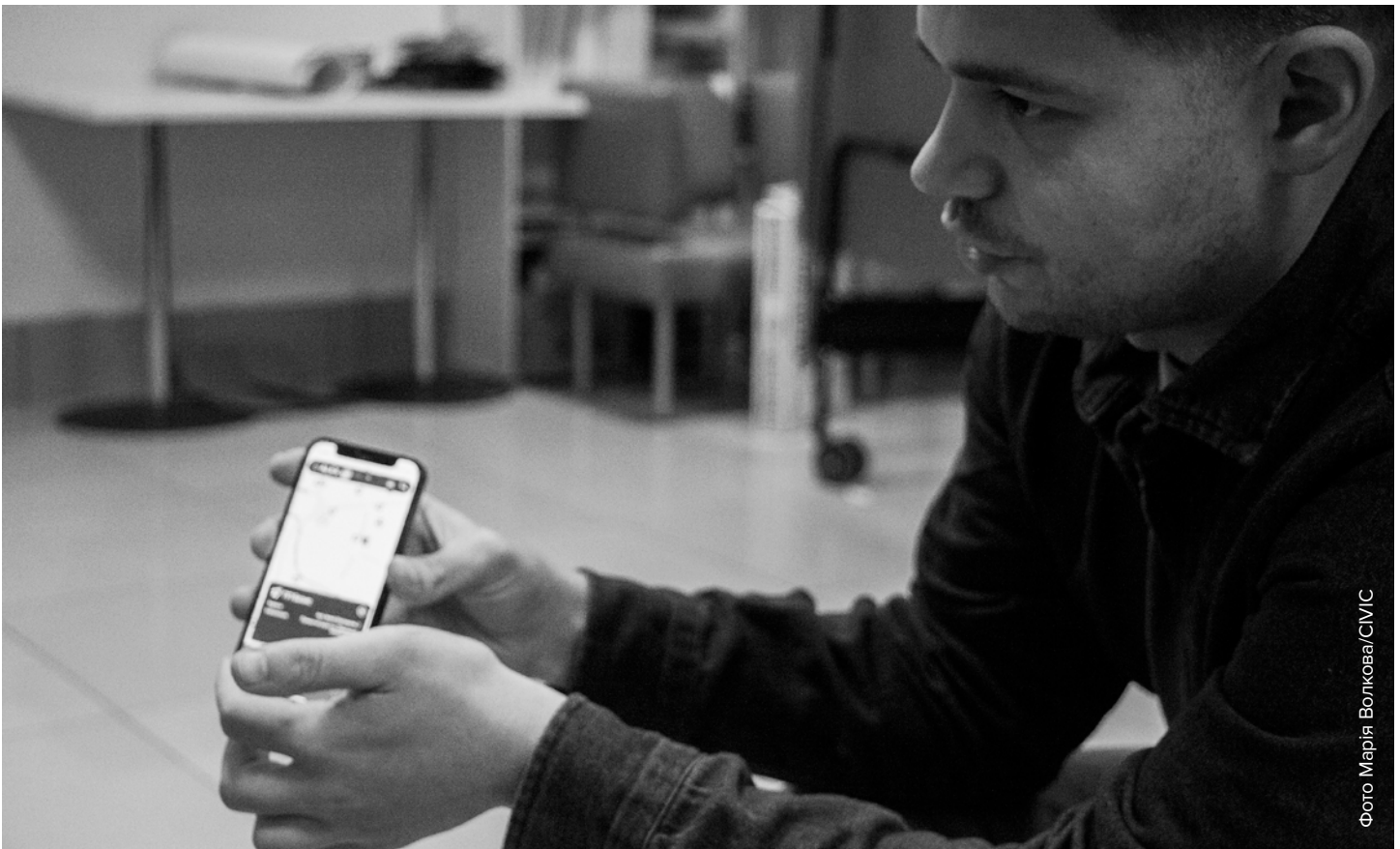
У звіті аналізується роль, яку інформація відігравала у прагненні людей захистити себе від негативних наслідків конфлікту

У цьому звіті представлено огляд інформаційних потреб цивільного населення в перші місяці повномасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року, зокрема, описано, яким чином деякі цивільні особи справлялися з нестачею критично важливої інформації, а також із проблемою суперечливої інформації та такої, що вводить в оману. Основні інформаційні потреби цивільного населення включали отримання інформації про місця розташування укриттів, маршрути евакуації, а також умови в кінцевих пунктах евакуації; про місцезнаходження та наявність запасів харчових продуктів і ліків; про те, як убезпечити свої домівки та місця укриття; про пересування російських військ на оточених або окупованих територіях, а також про стан та місцезнаходження родичів. У звіті аналізується роль, яку інформація відігравала у

прагненні людей захистити себе від негативних наслідків конфлікту, а також надається низка рекомендацій урядовим структурам, донорам, неурядовим організаціям та цивільному населенню щодо визначення та задоволення критично важливих інформаційних потреб.

Дослідження CIVIC показує, наскільки важливим був доступ до інформації для самозахисту цивільного населення. Цивільне населення значною мірою покладалося на Telegram та інші соціальні мережі й мобільні застосунки для обміну повідомленнями як на джерела інформації через їхню швидкість і детальність даних, розміщених на цих платформах. Багато цивільних осіб, які жили в умовах російської окупації, неабияк ризикували, намагаючись зберегти мобільні телефони та мати доступ до бездротового зв'язку, а також тримати пристрої зарядженими, незважаючи на регулярні перебої з електропостачанням, аби лише не втратити доступ до критично важливих інформаційних ресурсів. Через значну кількість недостовірної інформації та дезінформації цивільне населення надавало перевагу повідомленням від представників місцевих органів влади. Перш ніж щось робити, вони також зверталися до кількох джерел інформації – навіть у кризові моменти, коли часу на прийняття рішень було обмаль. Незважаючи на важливість отримання інформації для забезпечення власної безпеки, багато цивільних осіб розповідали, що на певних етапах російського вторгнення їм доводилося тимчасово припиняти безперервно споживати інформацію, щоб уберегти своє психічне здоров'я.

Звіт підготовлено на основі 45 інтерв'ю з цивільними особами, а також військовими, журналістами та лідерами громадянського суспільства. Ці інтерв'ю було проведено дистанційно із респондентами з Києва, Харкова, Бучі, Ірпеня, Гостомеля та Бородянки з червня по серпень 2022 року. Це вже другий звіт із циклу CIVIC, присвяченого дослідженню практик самозахисту цивільного населення в Україні, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Червень 2023, Охтирка, Сумська область

CIVIC використовує результати цього базового дослідження про інформаційні потреби цивільного населення України, включаючи нестачу критично важливої інформації, для детальнішого дослідження впливу неправдивої інформації та дезінформації на захист цивільного населення в Україні. Цю тему буде висвітлено в наступних публікаціях CIVIC.

Висновки CIVIC, а також дані, які було зібрано учасниками Кластера з питань телекомунікацій у надзвичайних ситуаціях⁹ та іншими національними і міжнародними організаціями, що працюють в Україні, можуть допомогти у визначенні інформаційних потреб і пріоритетів, які український уряд, донори та міжнародні гуманітарні організації зможуть враховувати при розробці своїх заходів. Необхідно буде регулярно переглядати ці заходи, щоб вони відповідали змінам інформаційних потреб і

враховували ступінь деталізації інформації, яку здатні сприймати цивільні особи, а також загрози для психічного здоров'я, пов'язані з сучасним інформаційним середовищем. Українській владі і міжнародним структурам варто вживати заходів для подальшого покращення здатності цивільного населення використовувати інформацію та засоби зв'язку для власного захисту, зокрема:

- Продовжувати вдосконалювати системи раннього попередження та забезпечувати наявність у цивільного населення кількох різних способів отримання сповіщень про небезпеку.
- Намагатися консолідувати та поширювати інформацію про те, які структури надають базові послуги на місцевому рівні та як можна скористатися цими послугами.

- Вивчати ефективні засоби і методи забезпечення цивільного населення актуальною інформацією про умови на дорогах та правила перетину кордону в різних місцевостях, а також про безпечні транзитні пункти для виїзду з окупованих територій.
- Беручи до уваги рівень довіри до інформації, яку надають представники місцевих органів влади, повною мірою використовувати цей засіб комунікації для поширення найважливішої інформації, намагаючись одночасно забезпечити її своєчасність та точність.
- З огляду на важливість радіомовлення для певних груп населення, особливо під час окупації, розглянути можливість збільшення його доступності для цивільного населення, яке перебуває в зоні ризику, а також можливість передачі по радіо важливої інформації про безпекову ситуацію, необхідні послуги та евакуаційні заходи, що сприятиме покращенню здатності цивільного населення до самозахисту.

Крім того, зважаючи на важливість доступу до інформації для цивільного населення, всі сторони мають вживати заходів для захисту комунікаційної інфраструктури. Зокрема, відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, необхідно уникати завданню шкоди телекомунікаційній та енергетичній інфраструктурі, що має цивільне призначення, та інфраструктурі подвійного призначення, у випадках коли це може завдати диспропорційної шкоди цивільним. Сторони також мають брати до уваги вплив військових операцій, які вони проводять, на комунікаційну інфраструктуру.

Українське цивільне населення також може навчитися корисних інформаційно-комунікаційних практик, які використовували цивільні, що евакуювалися, пережили інтенсивні обстріли або окупацію, і, за необхідності, має взяти до уваги нижченаведені рекомендації, щоб краще підготуватися і захистити себе:

- Заздалегідь визначити надійні джерела отримання різної критично важливої інформації, яка може знадобитися в умовах кризи, та завчасно встановити допоміжні програми і ресурси на своїх комунікаційних пристроях. Водночас, зберігати паперові документи з життєво важливою інформацією на випадок втрати доступу до неї в електронному вигляді.
- Заздалегідь створити в месенджерах чат-групи з перевіреними контактами на випадок різних непередбачуваних ситуацій. Наприклад, щоб завчасно попередити про обстріл родичів і друзів, які проживають у різних частинах міста або в одному будинку чи кварталі.
- Слідкувати за новими застосунками, які можуть допомогти покращити комунікацію між мешканцями громади з метою раннього попередження про небезпеку, або комунікацію між органами влади та цивільним населенням.
- Допомогати мешканцям громади, які не вміють користуватися соціальними мережами або мобільними застосунками для обміну повідомленнями, отримувати критично важливу інформацію, розміщену на цих платформах.
- Перш ніж робити висновки – порівнювати інформацію з різних джерел, якщо на це є час.
- Брати до уваги вплив безперервного споживання новин про політичну та безпекову ситуацію в Україні на стан психічного здоров'я та вживати заходів для подолання цих наслідків.

ІНФОРМАЦІЙНІ ПОТРЕБИ

Недостатня готовність до повномасштабного вторгнення, про яку CIVIC писав у попередньому звіті, спричинила нагальну потребу швидкого доступу до достовірної інформації, яка б допомогла приймати рішення щодо самозахисту¹⁰. Деякі респонденти, з якими

спілкувався CIVIC, пройшли інструктажі або їх було ознайомлено з відповідними безпековими документами чи планами за місцем їхнього працевлаштування ще до російського повномасштабного вторгнення, проте масштаб вторгнення і ступінь небезпеки викликали у більшості з них паралізуючий шок¹¹. Одна цивільна особа описала відчуття «цілковитого нерозуміння того, що буде далі... що робити, як бути... Ніби в тобі щось вимкнулося, і все. Ти не можеш прийняти рішення»¹².

Як наслідок, більшість респондентів повідомила про різке збільшення часу, який вони витрачали на пошук і споживання новин. Багато людей розповіли CIVIC, що постійно відстежували інформацію в перші дні і тижні війни¹³. Як пояснила одна цивільна особа: «У лютому я постійно користувався телефоном. Мені здається, я жив телефоном, я навіть їв [з ним] і не випускав його з рук»¹⁴. Друга цивільна особа згадує, що для того, щоб бути в курсі подій, «Ми щодня, щосекунди читали величезну кількість інформації. Ми не випускали телефони з рук»¹⁵. «Ми безперервно читали новини, і ми вбирали в себе все, що читали, тому що до цього у нас у голові взагалі не було жодної інформації», – зауважив ще один респондент¹⁶.

«Ми щодня, щосекунди читали величезну кількість інформації. Ми не випускали телефони з рук».

Оскільки доступ до інформації був критично важливим для прийняття рішень щодо самозахисту, багато цивільних осіб найбільше побоювалися відключення електроенергії та пов'язаних із цим наслідків. Тому ключовим заходом самозахисту було постійно тримати телефони та ноутбуки на зарядці, коли це було можливо¹⁷. Респонденти відзначали, наскільки важливо було знаходити альтернативні способи заряджання своїх пристроїв у разі відключення електроенергії: наприклад, використовувати генератори, сонячні батареї, автомобільні

прикурювачі або приєднувати дроти до автомобільних акумуляторів для заряджання пристроїв зв'язку¹⁸. «Я заряджав свої телефони та телефони сусідів від автомобільного акумулятора. Адже тоді зв'язок був для нас найціннішою річчю», – підкреслив один із цивільних мешканців¹⁹.

Цивільні особи, яких інтерв'ював CIVIC, зазначили, що їхні основні інформаційні потреби стосувалися таких питань:

- де знаходиться найближче укриття;
- як облаштувати свої підвали та будинки на випадок авіаударів та обстрілів²⁰;
- як розробити «правила поведінки у підвалі» та координувати дії для забезпечення злагоди між різними групами людей під час перебування в укритті;
- як визначити, коли стане безпечно повертатися до рідного міста, якщо це взагалі можливо²¹;
- в яких магазинах є запаси продуктів на той чи інший час²²;
- як можна обмінюватися запасами із сусідами²³;
- де знайти ліки за доступною ціною²⁴;
- де можна набрати води та дров;
- як на місцевому рівні координувати роботу з надання гуманітарної допомоги та доставки харчових продуктів найуразливішим членам своїх сімей та громад²⁵;
- куди звертатися за психологічною підтримкою в умовах фінансових або організаційних труднощів²⁶;
- де зарядити електронні пристрої, наприклад, телефони та ноутбуки, і де знайти бездротовий зв'язок; а також як поводитися під час бойових дій, наприклад, коли потрапляєш під обстріл під час виходу за їжею, коли зустрічаєш російських солдатів, або коли проходиш блокпости²⁷.

Зокрема, дві цивільні особи підкреслили важливість знання того, які з вищезгаданих послуг доступні, хто їх надає, і як зв'язатися з цими надавачами послуг: державними, гуманітарними або волонтерськими організаціями²⁸. Одна із цих цивільних осіб високо оцінила зусилля місцевих органів влади з надання такого виду інформації, тоді як інша наголосила на проблемах, спричинених відсутністю таких знань, зазначивши: «У мене не було чіткого розуміння того, куди потрібно йти і до кого звертатися по допомогу. Тому перше, що я б назвав [важливим], – це щоб був хтось, хто міг би чітко зорієнтувати тебе, сказавши, наприклад, що... «Далі треба піти до такої служби, а також туди або сюди». Це б значно допомогло»²⁹.

Цивільне населення також потребувало різної інформації про евакуацію, зокрема: чи варто взагалі евакуюватися; що має бути у «тривожних валізах»; які маршрути найбезпечніші; де є безпечні транзитні пункти для виїзду з окупованих територій без допомоги органів влади; де можна знайти житло в запланованому місці призначення³⁰; куди краще евакуюватися; чи є евакуація фінансово доступною; яких умов слід реально очікувати в громадах які приймають внутрішньо переміщених осіб аби правильно зібратися і спакувати речі³¹.

Основним страхом респондентів, опитаних CIVIC, була російська окупація, а деякі з них побоювалися, що симпатичні Росії серед місцевих мешканців могли діяти як інформатори російських військ³². Тому респонденти також шукали інформацію про пересування російських військ і про те, які ознаки чи сигнали можуть вказувати на те, що поблизу є колаборанти або що наближається потенційний напад³³. Для тих, хто фактично пережив окупацію, актуальна інформація про наближення російських військ до їхнього будинку мала вирішальне значення, оскільки, як пояснила одна цивільна особа, «від цього залежала величезна кількість рішень»³⁴.

Доступ до інформації та регулярне спілкування з людьми також мали вирішальне значення для підтримання психологічного стану та морального духу, а також для зменшення паніки, яка могла зашкодити ефективному прийняттю рішень³⁵. Наявність інформації може дати змогу цивільному населенню завчасно захистити себе, а не бути просто жертвами або людьми, які пережили трагедію. Як розповіла одна з респонденток, прочитані в мережі Інтернет інструкції про заклеювання вікон і облаштування підвалів дозволили їй відчувати себе «зібраною». Вона пояснила: «Ти більше не в розпачі. Ти реагуєш на те, що тобі говорять, що треба щось робити. Якось мобілізуєшся і дієш відповідно до вказівок. З'являється якась впевненість або визначеність»³⁶.

Незважаючи на те, що на початку повномасштабного вторгнення отримання інформації для прийняття рішень щодо власної безпеки було одним із пріоритетів для цивільних осіб, іноді заради збереження свого психічного здоров'я їм доводилося тимчасово припиняти безперервно споживати інформацію, оскільки війна дедалі затягувалася. Кілька респондентів розповіли, що вони скоротили час, який витрачали на пошук інформації для забезпечення самозахисту. Причиною цього стало те, що більшість респондентів була виснажена інформаційним перевантаженням: «250 щоденних повідомлень у Telegram-каналі – це просто божевілля, яке забирає багато часу», – сказала одна цивільна особа³⁷. Багато людей були переконані, що якщо вони продовжуватимуть постійно стежити за новинами про війну, то «збожеволіють»³⁸ або «з'їдуть з глузду»³⁹. Одна цивільна особа перестала читати Telegram, тому що: «Там нічого не піднімає настроїв. Там зараз забагато [інформаційного] шуму»⁴⁰. Дехто відчував себе виснаженим через «жорстокість в інформаційному полі»⁴¹, наприклад, через фотографії або відеозаписи бомбардувань, загиблих російських солдатів, обгорілих тіл або через новини про кількість загиблих дітей⁴².

Травень 2023, Буча

ПЛАТФОРМИ ДЛЯ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ ТА СПІЛКУВАННЯ

Оскільки в перші дні вторгнення інформаційний простір був хаотичним, респонденти покладалися на безліч джерел, намагаючись задовольнити свої інформаційні потреби. Ці джерела інформації включали особисті знайомства, телебачення, веб-сайти (зокрема, місцеві форуми та веб-сторінки місцевих та інших органів влади), а також соціальні мережі та застосунки для обміну повідомленнями, такі як Telegram і Viber, і використовувалися для збору інформації та прийняття рішень про те, як захистити себе.

Наприклад, одна цивільна особа розповіла, що шукала в Інтернеті інформацію про кількість людей на кожному пункті перетину кордону, щоб зрозуміти, які з них найменш переповнені. Потім вона створила таблицю в Excel, намагаючись вирішити, в якому напрямку

їй слід виїжджати. Однак, оскільки вона не була впевнена, чи можна довіряти цим статистичним даним, вона доповнила своє дослідження інформацією з профільних Telegram-каналів та Instagram, а також із власних телефонних дзвінків і листування з друзями, які вже встигли евакуюватися⁴³. Інші респонденти шукали інформацію про способи захисту від бомбардувань на новинних сайтах, офіційних урядових сайтах, у соціальних мережах і застосунках для обміну повідомленнями, а також зверталися до спогадів родичів, які пережили Другу світову війну, сцен із воєнних фільмів або новин про минулі війни – наприклад, у колишній Югославії – щоб знайти ідеї щодо того як діяти⁴⁴.

«Сарафанне радіо» та неформальні мережі відігравали важливу роль у спробах цивільного населення знайти інформацію для свого самозахисту, особливо коли ситуація на місцях швидко змінювалася⁴⁵. Один із респондентів

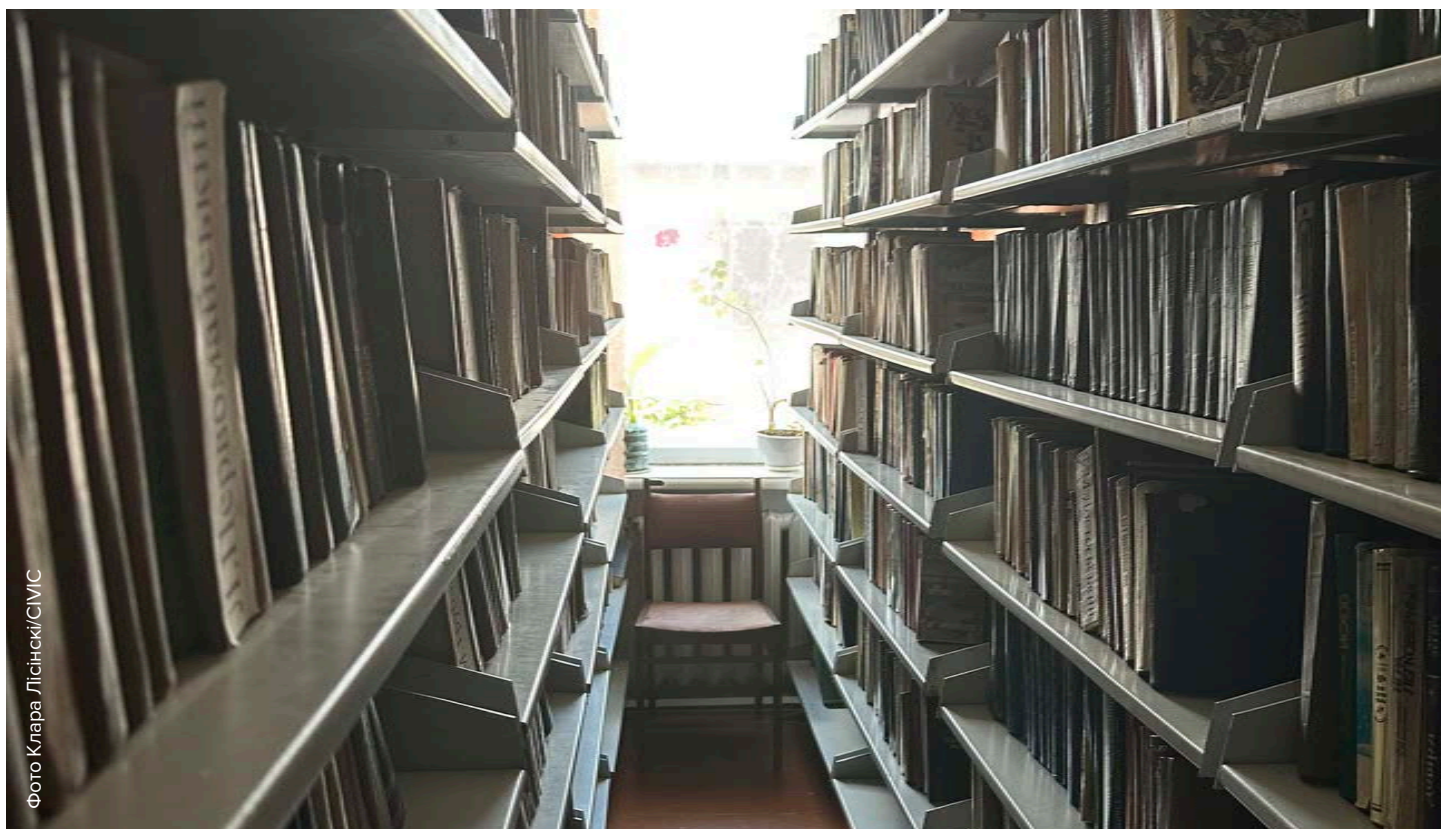

Фото Клара Лісінскі/CIVIC

Червень 2023, бібліотека в селі Вовчик, Лубенський район, Полтавська область

навів приклад того, як використовувалися ці неформальні мережі: «Скажімо, громадський транспорт [в Києві] не працював. Працювало тільки метро, але сполучення між лівим і правим берегом не було. Тому, якщо когось, наприклад, з лівого берега, треба було відвезти на вокзал, це передавалося через знайомих. Вони дзвонили комусь, хто мав машину, хто міг допомогти»⁴⁶.

Деякі респонденти згадували, що зверталися за інформацією про безпекову ситуацію до військовослужбовців Сил територіальної оборони, які стояли на блокпостах поблизу їхніх домів або перебували на шляхах евакуації, щоб прийняти краще рішення для власного захисту⁴⁷. Вони пояснили, що ці солдати були важливим джерелом інформації, оскільки володіли більш цілісною картиною подій, ніж цивільні особи⁴⁸, і залишалися «абсолютно спокійними»⁴⁹ тоді як самі респонденти піддавалися паніці через безпекову ситуацію. Іноді респонденти безпосередньо просили

родичів або друзів, що служили в армії, розповісти новини про війну чи порадити щось⁵⁰ або ж зверталися за рекомендаціями щодо самозахисту до своїх знайомих, які раніше вже мали досвід життя під час збройних конфліктів, зокрема, в Ізраїлі, Афганістані та під час поточної війни в Україні⁵¹.

Цивільне населення також гостро потребувало інформації про ракетні атаки, але в перші дні війни національна система оповіщення про повітряну тривогу мала певні прогалини, що змусило цивільне населення створювати власні мережі для обміну інформацією про обстріли. Більшість респондентів також розповіла CIVIC, що коли з'явилися телефонні застосунки для оповіщення про повітряну тривогу, які видавали гучний звук перед початком або під час обстрілу, вони встановили їх на додаток до звичайних сирен повітряної тривоги, які на початку війни не завжди спрацьовували належним чином. Дійсно, дані про завантаження застосунків в Україні протягом першого місяця

повномасштабного російського вторгнення показали, що застосунок для оповіщення про повітряну тривогу мав найбільше завантажень⁵². За словами респондентів, неформальні мережі значно підвищили ефективність цих застосунків, оскільки користувачі одразу ж повідомляли один одного у своїх чат-групах про сигнал повітряної тривоги та очікувані обстріли, та радили учасникам чату вжити належних заходів самозахисту⁵³.

Незважаючи на популярність телефонних застосунків для оповіщення про повітряну тривогу та обмежені можливості часто застарілих систем повітряної тривоги, одна з респонденток розповіла, як ці сирени в критичний момент сповістили про небезпеку її старшу родичку, яка не користувалася мобільними застосунками: «Моя бабуся розповідала, що коли вона виходила з магазину і чула сирену, то прискорювала крок, бо знала, що скоро щось могло статися. ...Сирени більш актуальні для людей, які не користуються гаджетами... для бабусь і дідусів»⁵⁴. Інша цивільна особа зазначила, що через перебої в електропостачанні складно покладатися лише на мобільні застосунки для оповіщення про повітряну тривогу⁵⁵. Крім того, цивільне населення, схоже, втомилося від постійних сповіщень про повітряну тривогу на своїх телефонах, а також розчарувалося в їхній корисності через неточність сповіщень, адже іноді вони звучали, коли обстрілу взагалі не було, або коли він уже розпочався. Як наслідок, багато респондентів сказали CIVIC, що перестали користуватися цими застосунками або реагувати на них⁵⁶. Ці висновки вказують на важливість подальшого вдосконалення систем раннього попередження та оповіщення і розуміння того, як цивільне населення сприймає різні типи сирен повітряної тривоги та реагує на них, включно з відповідними мобільними застосунками для оповіщення про повітряну тривогу.

Незважаючи на те, що респонденти часто дзвонили родичам і друзям, переписувалися з ними або просто шукали інформацію в Інтернеті,

саме застосунки для обміну повідомленнями відігравали ключову роль у поширенні новин та обміні інформацією. Частіше за все згадували Telegram, після нього – Viber. Групові чати на рівні будинку, району або міста були надзвичайно активними, оскільки люди шукали інформацію про те, де відбувалися обстріли, де були перебої в комунальному обслуговуванні, а також про те, як організувати евакуацію та знайти гуманітарну допомогу⁵⁷.

Цивільне населення також широко використовувало публічні Telegram-канали як критично важливе джерело інформації в перші місяці повномасштабного вторгнення. Деякі респонденти зазначили, що надавали перевагу соціальним мережам, а не телебаченню, тому що інформація на телебаченні поширювалася надто повільно і могла повторюватися⁵⁸. Як пояснив один із респондентів, Telegram був надзвичайно важливим, оскільки інформація в ньому публікувалася з усіма подробицями «в режимі реального часу», коли, наприклад, відбувалися обстріли – на противагу теленовинам або офіційним джерелам, які висвітлювали події, описані родичами та друзями в месенджері, лише через кілька годин або наступного дня⁵⁹. Одна цивільна особа розповіла CIVIC, що вона підписалася на місцеві Telegram-канали в кожному місті, через яке проїжджала під час евакуації, щоб мати доступ до найновішої та найдокладнішої безпекової інформації⁶⁰. Розповідаючи про користь Telegram у кризові моменти, інша цивільна особа сказала: «[Наш] міст був підірваний о 6:00 ранку, а о 6:30 ранку ми вже вели Telegram-чат про евакуацію мешканців. Ми обговорювали, хто може відвезти або забрати людей, у кого є два-три вільні місця в машині. Були прохання забрати когось звідси, когось звідти. Все це відбувалося буквально через 30 хвилин після вибуху. Кількість учасників чату була просто величезна»⁶¹. Як і очікувалося, на основі результатів попередніх опитувань про використання різних медіа в Україні, для отримання інформації про ситуацію з безпекою респонденти молодшого віку набагато частіше зверталися до Інтернету, соціальних мереж і

застосунків для обміну повідомленнями, аніж до телевізійних новин⁶².

Повідомлення українських посадових осіб у Telegram-каналах та інших соціальних мережах деякі респонденти вважали одним із найнадійніших джерел інформації⁶³. «Я намагався бути підписаним на облікові записи місцевих органів влади, урядовців, Президента, Київської міської державної адміністрації, ДСНС, Міністерства оборони – на всі, які тільки міг знайти», – зазначив один із респондентів⁶⁴.

Повідомлення українських посадових осіб у Telegram-каналах та інших соціальних мережах деякі респонденти вважали одним із найнадійніших джерел інформації.

Цивільне населення також використовувало й інші соціальні медіа-платформи, зокрема Facebook та Instagram, щоб охопити ширшу аудиторію. Наприклад, респонденти розповідали про запуск збору коштів на цих платформах для допомоги людям, яким не вистачало грошей на евакуацію, або про те, як вони відгукувалися на заклики про допомогу, підтримку або запрошення до волонтерської роботи через соціальні мережі⁶⁵.

Багато цивільних осіб також розповіли, що спочатку їх надихало те, як телевізійні канали об'єдналися в єдиний інформаційний телемарафон. Однак, згодом дехто втомився від такого формату і почав менше довіряти йому⁶⁶. «Мене це просто нервує. Вони дуже багато разів обговорюють одне й те саме. Переливають з пустого в порожнє», – заявив один із респондентів⁶⁷.

Результати проведених CIVIC інтерв'ю збігаються із даними масштабніших опитувань від інших організацій, які свідчать про те, що протягом останніх років в Україні спостерігається відхід від радіо та телебачення як джерел новинної інформації та перехід до

соціальних мереж, особливо серед молодших вікових груп⁶⁸. В опитуванні Національного демократичного інституту, проведеному в серпні 2022 року серед понад 2500 осіб, 67% респондентів відповіли, що дізнаються інформацію про політичні та поточні події із соціальних мереж та застосунків для обміну повідомленнями, тоді як 57% використовують телебачення як джерело інформації і лише 18% звертаються до радіо. Кількість людей, які шукають новини в соціальних мережах і застосунках для обміну повідомленнями, зросла до 61% у травні 2022 року порівняно з 44% у грудні 2021 року⁶⁹.

Хоча опитування показують, що популярність радіо в Україні знижується, і мешканці України більше не використовують його як джерело новин, кілька цивільних осіб, які перебували на окупованих територіях, наголосили, що іноді слухали радіопрограми, щоб дізнатися про хід війни, коли всі інші джерела зв'язку були відрізані російськими військами⁷⁰. «Звичайно, я іноді згадував і жалкував, що зараз уже немає радіо в кожному будинку, як це було раніше. Колись воно було повноцінним засобом оповіщення», – поділився спогадами один із цивільних.

ВИКЛИКИ ПОВ'ЯЗАНІ З ДОСТУПОМ ДО ДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Респонденти часто усвідомлювали ризик отримання недостовірної інформації, дезінформації або викривленої інформації, тому застосовували різні підходи до перевірки повідомлень перед тим, як зробити висновок, якій інформації можна довіряти⁷¹. Більшість респондентів порівнювала та зіставляла різні джерела інформації, перш ніж вирішити, чи можна їх використовувати⁷². «У мене немає джерела інформації, якому я міг би довіряти на сто відсотків, просто прочитавши коротку новину. Тому я мушу читати різні джерела», – зауважила одна цивільна особа⁷³. Інша цивільна особа, яка сказала CIVIC, що поширення інформації через «сарафанне радіо» та соціальні мережі є недосконалим, описала схожий підхід: «Я намагаюся знайти баланс між цими двома

джерелами інформації, перш ніж прийняти рішення; я не використовуватиму лише одне джерело»⁷⁴.

Кілька респондентів зазначили, що вони довіряли лише тій інформації, яку могли підтвердити особисто або спираючись на досвід близьких родичів, які безпосередньо повідомили їм цю інформацію⁷⁵. Інші цивільні особи сказали, що орієнтувалися на телевізійні та радіопрограми, аудиторією яких вони були ще до повномасштабного вторгнення, і з яких отримували достовірну інформацію в минулому⁷⁶⁷⁷⁷⁸. Деякі респонденти найбільше довіряли офіційним джерелам, таким як повідомлення безпосередньо від державних або місцевих політичних діячів та військовослужбовців⁷⁹⁸⁰.

Респонденти наводили конкретні приклади неправдивої інформації⁸¹. Наприклад, одна з респонденток розповіла, що до сусідського Viber-чату, який налічував понад 1500 учасників, одразу після початку повномасштабного вторгнення додалося ще 1000 користувачів. Вона зрозуміла, що їхні номери приховані, у них немає аватарок, і незабаром вони почали часто писати про можливих російських колаборантів у їхньому районі, які шпигують у будинках і залишають мітки для російських військ, щоб ті могли їх відстежити. Однак інші учасники чату спростовували ці повідомлення, безпосередньо перевіряючи їх і виявляючи, що будівлі, про які йшлося, були зачинені або що таких міток не існувало. Крім того, вона читала в Instagram, що в Харкові не стріляють і ситуація спокійна, хоча сама на власні вуха чула звуки пострілів⁸². Ще одна цивільна особа розповіла CIVIC, що читала про те, ніби українські війська відбили російські атаки і відвоювали її село, проте вона знала, що це неправда, оскільки чула бої на вулиці, ховаючись у підвалі⁸³.

Не існувало єдиного підходу до вирішення проблеми недостовірної інформації та дезінформації, окрім як зіставляти джерела та підтверджувати факти про конкретні події за допомогою використання неформальних мереж та особистих контактів. Дехто з

опитаних розповідав, що відписувався від неправдивих джерел або блокував їх, однак лише одна людина повідомила, що звернулася до українського кібервійська з підозрою на дезінформацію та запитом про проведення розслідування і вжиття подальших заходів⁸⁴. Коли респонденти зазнавали труднощів із пошуком достовірної інформації та почувалися вкрай невпевнено, вони, як правило, покладалися на «інтуїцію» та ситуативні поради, а іноді навіть наважувалися йти на небезпечні кроки, щоб оцінити свою ситуацію⁸⁵.

У той час як дослідження CIVIC підкреслює важливість доступу до інформації про безпекову ситуацію на місцевому рівні, велика площа території, що постраждала від російського вторгнення та обстрілів, ускладнює пошук такої інформації та її поширення серед цивільного населення в зоні ризику. Одна з респонденток розповіла, як скористалася телефонним застосунком із мапами бомбосховищ, проте коли вона вирушила на пошуки укриття, то виявила, що «насправді більшість із них або зачинені, або забиті дошками, або ж на їхньому місці знаходилися якісь підвальні кафе, бари, тощо»⁸⁶. Інша жінка розповіла, що шукала інформацію про найближчі бомбосховища на сайті міської адміністрації, але коли вони з чоловіком прийшли туди, то побачили, що ці укриття або небезпечні, або перебувають у вкрай поганому стані⁸⁷.

Обмін інформацією та комунікація значною мірою залежали від телефонного та Інтернет-зв'язку, які не завжди були надійними або доступними через перебої, спричинені обстрілами, або через те, що російські війська на окупованих територіях умисно ізолювали цивільне населення від певних джерел інформації⁸⁸ та конфісковували або знищували їхні комунікаційні пристрої⁸⁹. У таких випадках цивільне населення було змушене майже повністю покладатися на «сарафанне радіо», намагаючись знайти сусідів і волонтерів, які б володіли інформацією про ситуацію з безпекою та наданням послуг або могли б допомогти зарядити пристрої, привезти необхідні речі та організувати евакуацію. Покладаючись лише

на «сарафанне радіо», цивільне населення ризикувало не отримати повідомлення про організовану евакуацію та втратити можливість виїхати⁹⁰. Крім того, поширення інформації з вуст у уста вимагає достатньої щільності населення та надійних соціальних зв'язків, тому, в умовах масштабної евакуації коли значна кількість людей виїхала, деякі з тих, хто залишився, відчували себе покинутими та у безвиході⁹¹.

Крім того, цивільним особам іноді доводилося наражатися на небезпеку, коли вони намагалися сховати пристрої зв'язку від російських окупантів, зарядити телефони або зловити сигнал бездротового зв'язку, наприклад, піднімаючись на вершини пагорбів або дахи будівель, і таким чином ризикуючи стати жертвою снайпера⁹². Одна літня жінка розповіла CIVIC, як її чоловіка зупинили російські солдати, коли він йшов зарядити телефон до джерела електроенергії неподалік від їхнього будинку. Російські солдати почали обшукувати і допитувати її чоловіка, який сам є українським ветераном війни. Вона вважає, що вони, швидше за все, вбили б його, якби вона не побачила, що відбувається, і не втрутилася в ситуацію⁹³.

Хаотичне інформаційне середовище іноді ускладнювало прийняття рішень і стримувало людей від виїзду з потенційно небезпечних місць за першої ж нагоди. Розповіді знайомих, дані з Google Maps та фотографії в ЗМІ могли створити враження, що евакуація – це занадто складне завдання⁹⁴. Один із респондентів згадував: «Були думки поїхати, але я не розумів, куди треба рухатися, коли бачив затор на дорозі. А потім друзі почали писати мені повідомлення, що на заправках черги, затори – і взагалі, повсюдна паніка. І я не розумів, що мені робити. Чекав на пропозиції та взагалі на те, як буде розвиватися ситуація»⁹⁵. Цивільному населенню також було складно визначити, яких заходів самозахисту слід вжити, оскільки їхні знайомі по всій країні стикалися з різними типами загроз, і за таких обставин було складно оцінювати ризики⁹⁶.

ВИСНОВОК

Доступ до інформації є важливим компонентом забезпечення захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, коли здатність цивільних приймати рішення та захищати себе від різноманітних загроз може залежати від наявності актуальної та точної інформації про розвиток подій. Дослідження CIVIC дає уявлення про деякі інформаційні потреби, описані респондентами протягом червня-серпня 2022 року, а також про джерела інформації, на які вони покладалися під час прийняття рішень щодо захисту, про виклики, з якими вони стикалися під час пошуку достовірної інформації, а також про те, як саме вони долали деякі з цих викликів.

Інформаційні потреби можуть змінюватися, проте цивільні особи підкреслили важливість наявності джерел електроенергії для зарядки пристроїв, доступу до Інтернету, а також доступу до кількох джерел інформації з одного й того ж питання для проведення перехресних перевірок і підтвердження інформації. Люди покладалися на інформацію від перевірених ще до повномасштабного вторгнення ЗМІ, представників органів влади та власних знайомих, а коли інформація з офіційних джерел була обмеженою або недостатньою, почали більше звертатися до особистих контактів і сучасних технологій. Вони дивилися телебачення та водночас користувалися соціальними мережами та мобільними застосунками для обміну повідомленнями, які вважалися більш динамічними, оперативними та детальними джерелами інформації. Відповіді цивільних осіб вказують на те, що з плином часу вони можуть почати зазнавати інформаційної втоми, внаслідок чого обсяг і види інформації, яку вони шукають, можуть змінюватися. Українські органи влади та міжнародні організації, які працюють в Україні, повинні враховувати ці інформаційні потреби, а також потреби, виявлені в ході інших досліджень, коли розроблятимуть власні програми допомоги та визначатимуть, коли та яким чином повідомляти цивільному населенню актуальну інформацію про розвиток подій та безпекову ситуацію.

Прикінцеві Примітки

- 1 Див., напр.: Мережа CDAC (англ. Communicating with Disaster Affected Communities – комунікації з громадами, що постраждали від стихійних лих), «Розуміння інформаційно-комунікаційних потреб ВПО в Північному Іраку», вересень 2014 р.; Інтерньюз, «Інформація про гуманітарну ситуацію в Непалі: від кризи до дій», травень 2015 р.; Інтерньюз, «Криза біженців з числа рогінджа: оцінка Інтерньюз», вересень 2017 р.
- 2 Гарвардська гуманітарна ініціатива, «Сигнальний код: правозахисний підхід до інформації під час кризи», 2017 р.
- 3 Інтерньюз, «Чому інформація так важлива: засади стійкості», травень 2015 р.
- 4 Див., нап р.: Дебора Майерсен, «Чи прийде допомога?» Самозахист громад під час геноциду», «Стабільність» – міжнародний журнал з питань безпеки та розвитку (2020), 9:1.
- 5 Амелія Хант і Даг Шпехт, «Мапування на основі краудсорсингу в кризових зонах: співпраця, організація та вплив», Журнал про міжнародну гуманітарну діяльність, (2019).
- 6 Інститут розвитку зарубіжних країн (ODI), «Залучення соціальних мереж до заходів гуманітарного реагування: робочий документ», 24 травня 2022 р.
- 7 Кріс Брю та Лорен Спінк, «Дезінформація шкодить цивільному населенню під час конфлікту більше, ніж ви думали», Центр з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (CIVIC), 20 серпня 2022 р., <https://civiliansinconflict.org/blog/disinformation-harms-civilians-in-conflict-in-more-ways-than-you-thought/>; Еян Кац, «Війна брехунів: захист цивільного населення від дезінформації під час збройного конфлікту», Міжнародний огляд Червоного Хреста, 102:914, серпень 2020 р.
- 8 Мережа CDAC, «Путівник медійним простором України», березень 2022 р., https://static1.squarespace.com/static/60996b757eb6521a42f3839d/t/6233b7156f045b1338bf33ac/1647556375525/Ukraine-Media-Landscape-Guide-CDAC_2.pdf
- 9 Кластер з питань телекомунікацій у надзвичайних ситуаціях (англ. Emergency Telecommunications Cluster, ETC) – це глобальна мережа організацій, які співпрацюють задля надання спільних послуг зв'язку в умовах надзвичайних ситуацій гуманітарного характеру: <https://www.etcluster.org/>.
- 10 Центр з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту, «Самозахист в дії: як цивільне населення України протистояло загрозам на початку повномасштабного російського вторгнення», березень 2023 р.
- 11 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №17, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №28, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.
- 12 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.
- 13 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 14 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 15 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.
- 16 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.
- 17 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №24, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №38, Харків, липень 2022 р.
- 18 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №43, Київ, липень 2022 р.
- 19 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.
- 20 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №2, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №26, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №35, Київ, липень 2022 р.
- 21 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №11, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.
- 22 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №17, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №28, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 23 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.
- 24 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.
- 25 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.
- 26 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №16, Харків, липень 2022 р.
- 27 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №11, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №23, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.
- 28 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №4, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.
- 29 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.
- 30 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.
- 31 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №16, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.
- 32 Ігор Коссов, «Українські правоохоронці розшукують колаборантів, які допомагали росіянам», Kyiv Independent, 22 квітня 2022 р., <https://kyivindependent.com/ukrainian-law-enforcers-search-for-collaborators-who-helped-russians/>.

- 64 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №2, Київ, липень 2022 р.
- 65 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.
- 66 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 67 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 68 Агентство США з міжнародного розвитку, Громадянська мережа ОПОРА та Київський міжнародний інститут соціології, «Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни», травень 2022 р.; Детектор медіа, «По той бік екрану: аналіз медіаспоживання та дезінформації в інформаційному просторі України», 2021 р.
- 69 Національний демократичний інститут, «Можливості та виклики на шляху демократичних перетворень України», серпень 2022 р.
- 70 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №2, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №6, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №33, Ірпінь, липень 2022 р.
- 71 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №28, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №35, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 72 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №33, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.
- 73 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.
- 74 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, липень 2022 р.
- 75 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №16, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №19, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №33, Ірпінь, липень 2022 р.
- 76 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №16, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.
- 77 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.
- 78 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №33, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.
- 79
- 80 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №1, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.
- 81 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 82 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.
- 83 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.
- 84 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.
- 85 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №33, Ірпінь, липень 2022 р.
- 86 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.
- 87 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.
- 88 Адам Сатаріано, «Як Росія захопила український інтернет на окупованих територіях», New York Times, 9 серпня 2022 р.; Дарина Антонюк, «Люди в російській окупації відрізані від інтернету та мобільного зв'язку», Kyiv Independent, 28 вересня 2022 р.; Еліс Томас та ін., «Паралельні світи: як Росія нав'язує нову реальність Херсону. Частина перша: механізми окупації», Центр інформаційної стійкості, вересень 2022 р., file:///Users/daniellejohnson/Downloads/20220920_Kherson%20series-1_Mechanisms%20of%20occupation%20FINAL.pdf.
- 89 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №6, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №19, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №33, Ірпінь, липень 2022 р.
- 90 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р..
- 91 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №28, Харків, липень 2022 р.
- 92 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №33, Ірпінь, липень 2022 р.
- 93 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.
- 94 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 95 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р. Також згадується в інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.
- 96 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №42, Харків, серпень 2022 р.

Фото Деніел Браун/ФУ/С

Квітень 2022, Київ

RECOGNIZE. PREVENT. PROTECT. AMEND.

T +1 202 558 6958
E comms@civiliansinconflict.org
civiliansinconflict.org

In partnership with
Canada

Звіт було створено та опубліковано завдяки фінансовій підтримці Уряду Канади. За зміст цієї публікації відповідає CIVIC. Зміст звіту в жодному разі не відображає позиції Уряду Канади.